

К. А. Автухов, к. ю. н., науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ НА СТАДІЇ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Вітчизняна правова система знаходиться в постійному розвитку, здійснюється постійна робота й з удосконалення правового регулювання захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень. Одним з проявів такої діяльності стало прийняття Кримінального процесуального кодексу у 2012 році. Однак зосередивши увагу на потерпілому на стадії кримінального провадження держава випустила з уваги питання захисту цієї ж особи на наступних етапах, а саме на стадії виконання кримінального покарання. Даний висновок можна зробити виходячи з аналізу чинного законодавства, що регламентує порядок виконання-відбування покарань, та практики його застосування, а також юридичної літератури з кримінально-виконавчого права. В останній зокрема майже не приділяється увага питанню захисту прав потерпілих. Варто розглянути декілька аспектів зазначеного питання.

1) Рівень правового закріплення прав потерпілих взагалі, і на стадії виконання покарання зокрема. Звернімося насамперед до Основного закону України – Конституції. Права потерпілого від злочину не закріплюються у жодній статті цього акта, а ось норм, що стосуються забезпечення дотримання прав обвинуваченого, підозрюваного, підсудного, навпаки, достатньо багато. Оскільки саме цінності, захищені конституційно, визначають спрямованість, пріоритети, сам дух діяльності відповідних державних (правоохоронних і правозастосовчих) органів України, в тому числі й Державної пенітенціарної служби України (далі – ДПтС), з цього можна зробити невтішний гіпотетичний висновок – держава не ставить права потерпілого у розряд загальнодержавних цінностей. Інакше кажучи, з норм Основного Закону теоретично випливає, що, на відміну від постраждалого, особа, яка безпосередньо вчинила злочин, автоматично переходить під захист держави, а її права гарантуються законом найвищої юридичної сили. Подібне співвідношення конституційних прав видається неприпустимим, але водночас воно яскраво ілюструє реальний стан справ та підхід держави до проблеми, хоча формально заходи по захисту потерпілих від кримінальних правопорушень вживаються.

У 2004 р. було прийнято Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів. Цей документ визначає пріоритетні напрями державної політики у сфері надання допомоги потерпілим, розвитку ефективної системи захисту їх законних прав та інтересів, але фактично потерпілий все рівно асоціюється виключно з кримінальним правом та процесом, а його основні права – з матеріальним відшкодуванням. Виходячи з аналізу закріпленого в Концепції переліку основних напрямків забезпечення захисту законних прав та інтересів потерпілих варто зауважити, що мова йде переважно про відшкодування шкоди, а інші питання (приміром, безпеки) залишаються не тільки не вирішеними, а й взагалі не знайшли своє відображення в Концепції.

Виходячи з вищезазначеного, необхідно на законодавчому рівні врегулювати положення потерпілого на стадії виконання кримінального покарання, нормативно закріпити його права, обов'язки засудженого по відшкодуванню спричиненої шкоди та органів виконання покарання по контролю за виконанням цього обов'язку.

2) Відшкодування завданих злочином збитків. Формально ДПтС здійснює контроль за станом відшкодування коштів за майновими позовами до засуджених. Про це свідчить хоча б ведення такої звітності, як «Звіт про відшкодування засудженими сум за виконавчими листами». Однак ДПтС не висвітлює відповідні показники, у офіційних джерелах подібна інформація не публікується, а до планів роботи заходи, спрямовані по поліпшенню стану справ із відшкодуванням потерпілим хоча б матеріальних збитків, останніми роками взагалі не включаються.

Для забезпечення реалізації права потерпілого на відшкодування спричиненої шкоди необхідно дві умови: 1) закріплення обов'язку певних осіб щодо такого відшкодування; 2) наявність коштів у засудженого. Однак серед основних обов'язків засуджених, у ст. 9 КВК України відсутня норма про відшкодування спричиненої злочином шкоди. Крім того Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», інші нормативно-правові акти, не покладають на органи і установи виконання покарань обов'язку створити умови для відшкодування збитків, завданих злочином. Сама по собі праця засуджених, як впливає з чинного законодавства, міжнародних норм і стандартів поведіння з ув'язненими та наукових розробок у галузі кримінально-виконавчого права, – це право особи, а не її обов'язок. Тому засуджений, який не вважає за потрібне працювати під час відбування покарання, не буде мати і коштів, за рахунок яких можливо робити виплати за виконавчим листом. Навіть у тому випадку, якщо засуджений виявить бажання працювати – воно може залишитись не реалізованим, оскільки забезпечені роботою лише трохи більше половини засуджених до позбавлення волі.

Отже, з урахуванням, що ані Конституція України, ані міжнародні норми та стандарти не вважають примусовою працю за рішенням суду, слід передбачити в законодавстві положення щодо обов'язкового працевлаштування осіб, які за рішенням суду повинні здійснювати виплати за виконавчими листами, якщо у них немає майна чи коштів для добровільного погашення позову. Поряд із цим на адміністрацію органів і установ виконання покарань можна покласти обов'язок по забезпеченню працевлаштування таких осіб у першочерговому порядку.

3) Обізнаність потерпілого про порядок та місце відбування засудженим покарання. Стаття 20 КВК України визначає, що про прибуття засудженого до місця відбування покарання адміністрація органу чи установи виконання покарань зобов'язані протягом трьох діб повідомити одного із членів сім'ї або близьких родичів за вибором засудженого, а також суд, який постановив вирок. Таким чином жертва злочину про місце відбування покарання засудженим не інформується.

При направленні засудженого до місця відбування покарання, як це передбачається Інструкцією про порядок розподілу, направлення та переведення осіб, засуджених до позбавлення волі..., враховуються його побажання, місце проживання до засудження й соціально-корисні зв'язки. Інформація ж про потерпілого чи його бажання, приміром, щоб особа відбувала покарання в тій чи іншій області (для полегшення, зокрема, процедури відшкодування збитків) до уваги не береться. За ст. 111 КВК України, при вирішенні питання щодо надання дозволу на короткостроковий виїзд за межі колонії, враховується особа та поведінка засудженого під час відбування покарання. При цьому жодним нормативним документом не передбачена оцінка його ставлення до потерпілого, а також наслідків можливої зустрічі з ним на свободі під час виїзду.

Відношення до потерпілого взагалі жодного разу не вивчаються у процесі виконання-відбування покарання. Це не передбачається ані КВК України, ані «Індивідуальною програмою соціально-виховної роботи» (яка складається на кожного засудженого), ані Методичними рекомендаціями ДПтСУ щодо організації роботи, пов'язаної із забезпеченням прогресивної системи відбування покарання в кримінально-виконавчих установах та іншими нормативними актами.

Навіть для остаточного вирішення питань щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи заміни покарання більш м'яким та не пов'язаним з обмеженням особистої свободи ця обставина практично нічого не варта. Єдине, що встановлюється при виконанні покарання – ставлення особи до вчиненого злочину (тобто, розкаявся чи ні) та констатація факту сплати чи несплати майнового позову. Поряд із цим абсолютно не враховується, що щире каяття у кримінальному праві припускає лише критичну оцінку особою своєї злочинної поведінки шляхом визнання

вини і готовність нести кримінальну відповідальність, навіть добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяння шкоди КК України розцінює як самостійну обставину, що пом'якшує покарання.

Доцільним видається запровадити практику інформування потерпілого про те, що покарання почало виконуватися, а також, в яких умовах і в якій конкретно установі виконання покарань буде триматися засуджений. Не менш важливим для забезпечення безпеки видається дослідження ставлення засудженого до потерпілого ще в умовах перебування в місцях обмеження чи позбавлення волі. Водночас завчасне повідомлення про звільнення особи у зв'язку з відбуттям призначеного строку покарання чи з інших підстав (приміром, амністії), надасть можливість жертві підготуватися до цього, а у випадку, коли існує хоча б якась загроза її безпеці, – звернутися до відповідних органів за захистом. Крім того доцільно «взяти на озброєння» й досвід інших країн, в яких умовно-дострокове звільнення засуджених від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким відбувається при безпосередній участі та згоді потерпілого від злочину, а також за умови відшкодування збитків чи узгодження питання про медіацію.